

Industrirådet og den store verden: En globaliseringshistorie fra 1910'erne

Jeppe Nevers, professor (mso), Syddansk Universitet, jeppe.nevers@sdu.dk

Nyere historisk forskning har betonet de sidste årtier af det 19. århundrede og de første årtier af det 20. århundrede som en periode, hvor globaliseringen var stærk, og hvor særligt erhvervsaktører var vigtige for øget global integration. Denne artikel viser, hvordan et globalt udsyn stod centralt i forbindelse med dannelsen af Industrirådet, og hvordan denne orientering mod international konkurrence og markedsintegration særligt i 1910'erne kom til at præge den interne kommunikation i industrikredse.

Industrivirksomheder som globaliseringsaktører

I vor tid forbinder vi ofte begrebet globalisering med den allernyeste samtidshistorie, ikke mindst med den globale integration af økonomi, kultur og politik, der har fundet sted siden 1980'erne og 1990'erne. Og det er næppe for meget sagt, at disse processer af de fleste aktører og teoretikere længe blev betragtet som en »win-win situation«. Meget har dog ændret sig siden den internationale finanskrise, og det er jo tydeligt for enhver, at vi nu lever i en tid præget af helt anderledes negative reaktioner på især de politiske og økonomiske dimensioner af globaliseringen.

Men i et bredt historisk perspektiv er en sådan modreaktion helt forventelig. I historisk forskningslitteratur betragtes globalisering nemlig ikke primært som en fase i vor egen levetid, men som et begreb, der sammenfatter

nogle globale tilnærmelses- og integrationsprocesser, som har fundet sted gennem århundreder, og som er kommet i bølger ledsaget af efterfølgende tilbageslag, tilpasninger og modreaktioner (Osterhammel, 2009).

Anlægges dette globaliseringsperspektiv på danske moderniseringsprocesser, så fører det til nogle interessante forskydninger, idet historieskrivningens traditionelle fokus på landbo- og arbejderbevægelsernes betydninger trænges i baggrunden af andre, mere internationalt orienterede aktører. Leder man efter globaliseringsaktører i ældre epoker, træder ikke mindst det private erhvervsliv og de tidlige multinationale virksomheder således ind i en helt anderledes central rolle (Boje 2000; Iversen 2016).

Nyere historisk globaliseringslitteratur har blandt andet udpeget slutningen af 1800-tallet og de første årtier af det 20. århundrede som en periode, hvor især de hastigt voksende industrivirksomheder var vigtige globaliseringsaktører. Af forskellige årsager (Boje 2014) var Danmark ret godt med i det, historikere kalder den anden industrielle revolution, og nogle af de største danske virksomheder var tidligt ude i forhold til afsøgning af udenlandske eksportmarkeder og i forhold til indhentning af inspirationer fra andre lande. I

det følgende skal vi se nærmere på, hvordan dette eksempel på en tidligere dansk »globaliseringshistorie« slog igennem i industriens centrale interesseorganisation, Industrirådet, og derigennem den interne kommunikation i den danske industrisektor. Kilderne til historien er Industrirådets tidsskrift, *Tidsskrift for Industri*, hvor vi skal se nærmere på, hvordan man opfattede og forholdt sig til »den store verden«. Artiklen sætter især lys på 1910'erne, da det er dens påstand, at det først var i denne periode, at den globale orientering, der havde præget virksomhederne og deres ledere siden slutningen af 1800-tallet, slog igennem i tidsskriftets spalter.

Industrirådets tilblivelse og idé

Industrirådet blev dannet i efteråret 1910 og dermed på et tidspunkt, hvor industrien var politisk presset (Thomsen, 1991; Fink, 2000; Andersen og Jacobsen, 2008). Allerede i 1896 havde landbruget fået dets eget ministerium, og da Venstre kom til magten efter systemskiftet i 1901, førte det til en årrække med en meget stærk og direkte politisk varetagelse af landbrugets interesser. Historikeren Niels Thomsen har kaldt periodens økonomiske politik for »oplyst landbovælde« (Thomsen, 1991: 133). Omvendt blev industriens interesser i mange situationer decideret modarbejdet i det politiske system, idet industrien blev set som nært sammenvævet med partiet Højre og dermed borgerskabet i byerne, altså alt det, som Venstre havde kæmpet imod under forfatningskampen i den sidste tredjedel af det 19. århundrede. Skattereformen i 1903, der i betydeligt omfang flyttede skatter fra jord til indkomst, er blot ét blandt flere eksempler på tidens landbovælde; skattefriholdelse af andelsvirksomheder er en anden.

Det var generelt en periode, hvor lønmodtagere og forskellige brancher i erhvervslivet organiserede sig, og industrien kom lidt sent med på den bølge. Det gjorde den blandt andet, fordi industriens ledende skikkelser til at

begynde med var skeptiske over for organisationerne og den bevægelse fra individuelle til kollektive aktører, som organisationerne var udtryk for. Der eksisterede ganske vist Fællesrepræsentationen for Industri og Håndværk (Håndværksrådet fra 1950), der blev etableret i 1879 ved en sammenlægning af forskellige mindre og typisk lokale håndværks- og industriforeninger. Men det var primært en sammenslutning af det håndværk, som industrien på mange måder var vokset ud af (og gradvist væk fra) op gennem det 19. århundrede, og det blev derfor den gamle Industriforeningen, der i 1909-10 af københavnske industrifolk blev udset som et passende afsæt for etableringen af en moderne industriel interesseorganisation.

Industriforeningen blev dannet helt tilbage i 1838 af en kreds af københavnske borgere. Det, man dengang samledes om, var en forening, der skulle virke for »industriens fremme«. For nogle var det lig med datidens liberale bevægelse, hvilket på det økonomiske område ikke mindst gjaldt kampen mod det gamle lavsvæsen. Men for andre – og de fleste – var det med »industriens fremme« ikke primært en politisk sag. Kigger man i foreningens tidsskrift, ser man, at dens medlemmer først og fremmest samledes om tekniske spørgsmål. Centralt i Industriforeningen stod således nogle af de ledende kræfter bag dannelsen af Den polytekniske Lærestanstalt i 1829, og for dem handlede industriens fremme først og fremmest om at etablere bedre samarbejder mellem teknikkens teoretikere og industriens praktikere (Nevers, 2013). Industriforeningen var derfor i sit udgangspunkt langt fra en moderne interesseorganisation, og det er symptomatisk, at foreningens medlemmer ikke var virksomheder, men at den var åben for enhver uberygtet borger.

Op gennem anden halvdel af 1800-tallet markerede foreningen sig især gennem et omfattende oplysningsarbejde. Udstillinger var et yndet medie i den forbindelse. Det gjaldt ikke

kun for industrien, men for alle der havde et budskab til samfundet, og allerede i midten af århundredet afholdtes rundt omkring i landet forskellige udstillinger af industrielle produkter, og op igennem århundredets sidste tredjedel var Industriforeningen hovedaktør bag afholdelse af periodens største udstillinger i Danmark, ligesom den organiserede danske aktørers deltagelse på de internationale udstillinger, ikke mindst på verdensudstillingerne, hvor fremvisning af teknisk og industriel kunnen var et fast programpunkt. Oplysningsarbejdet kom dermed til at stå helt i centrum af Industriforeningens virke. Ved siden af udstillingerne afholdt foreningen regelmæssigt foredrag, ligesom den organiserede undervisning, udgav et tidsskrift, uddelte legater og drev et bibliotek og nogle klubblignende lokaler i det store industripalæ, der blev opført i forbindelse med den store industriudstilling i 1872 (TI, 1910: 15). Palæet lå på hjørnet af Vesterbrogade og H.C. Andersens Boulevard, hvor Dansk Industri jo stadig har til huse.

Det var selvfølgelig ingen tilfældighed, at Industriforeningen satsede så intenst på oplysningsarbejde. Foreningens ledende skikkelser var opmærksomme på den store betydning af det oplysningsarbejde, som landbevægelsen havde stået for, og deres ambition var kort fortalt at gøre noget tilsvarende for industrien. Så sent som i 1910 betragtede foreningens formand, H.P. Prior, det som en opgave af største betydning for foreningen, at den skulle gennemføre et oplysningsarbejde på linje med landbevægelsens. Han var dog også bevidst om det lidt bedagede rygte, foreningen havde fået: »Naar man Mand og Mand imellem taler om Industriforeningen og dens Ledelse, høres ofte en Bemærkning om, at denne Forening er ved at overleve sig selv (...) at Industriforeningen nærmest er at betragte som en hyggelig Overlevering fra Fortiden, som levere videre paa sin Tradition, men som næppe har tilstrækkelig Føling med

moderne Rørelser og Udvikling indenfor dansk Haandværk og Industri« (TI, 1910: 93)

Prior var derfor en af de ledende skikkelser i de københavnske industrikredse, der i løbet af 1909 og 1910 virkede for en ændring af den gamle forenings vedtægter, så den kunne blive en moderne interesseorganisation. Det var ikke noget, der skete uden sværds slag. For eksempel var en del håndværksmestre medlemmer af Industriforeningen, hvilket lige siden foreningens oprettelse havde ført til konflikter. For eksempel havde mange håndværksmestre allerede i midten af 1800-tallet været skeptiske over for afviklingen af de gamle lav, som jo i århundreder havde været håndværkets organisering i alle danske købstæder, og endnu i begyndelsen af det 20. århundrede kom denne modstilling op til overfladen. Nu var lavene ganske vist for længst afviklet, men der var stadig mestre, der gerne så flere spilleregler i forbindelse med licitationer, så ikke den frie konkurrence udhulede mestrenes muligheder for at gøre ordentlige fortjenester (TI, 1910: 1).

Men selv om der var modstandslokker, lykkedes det for Prior og hans sammensvorne i særligt »den store industri« at få et solidt flertal blandt foreningens medlemmer for en ændring af foreningens konstruktion. Modellen blev, at den gamle industriforening fortsat skulle bestå, så ingen så at sige blev smidt ud, men inden for rammerne af foreningen oprettedes nu et Industriråd, som virksomheder og organisationer kunne melde sig ind i, og som skulle blive industriens politiske talerør fremover. I en forhandlingsprotokol står der:

»Industriraadet skulde først og fremmest være en Institution, hvor alle Industriens Interesser kunde faa en grundig og saglig Behandling, en Institution, hvor ethvert Spørgsmaal af betydning for Industrien kunde tages op, og endelig en Institution, hvis Mening om industrielle Spørgsmaal have Vægt udadtil. Vi skulde herfra kunne varetage Industriens økonomiske og sociale Interesser, indlede samarbejde med andre Erhvervsorganisationer, øve vor Indflydelse paa Lovgiv-

ningen og paa de sociale Forhold overhovedet, kort og godt, vi skulde som et vagtsomt Øje følge Udviklingen hjemme og ude og gribe ind, naar Lejligheden gives« (Andersen og Jacobsen, 2008: 221-2).

Det var en helt ny vision om, hvordan industrien skulle orientere sig og arbejde. Men interessant nok afspejles dette ikke for alvor i de numre af *Tidsskrift for Industri*, der blev udgivet lige omkring 1910. Her indtog håndværksmæssigt og kunstindustrielt stof fortsat en central plads, ligesom beretninger om oplysningsarbejde og udstillinger prægede spalterne. Man fornemmer kort sagt, at en ændring af tidsskriftet ikke har haft højeste prioritet for de mænd, der fik magten over foreningen. Ud over lidt »gammeldags« artikler om husindustri i lande som Belgien og Schweiz og spredte orienteringer fra udlandet finder man ikke i årene lige omkring 1910 vidnesbyrd om, at Industrirådet blev etableret sideløbende med en bredere strategi og kommunikation om globalisering. Det globale udsyn har helt sikkert været der hos industriens mænd, idet en række store danske industrivirksomheder for længst havde etableret sig i andre lande, men det var altså ikke noget, der på dette tidspunkt prægede retorikken og selvforståelsen, som den kom til udtryk i foreningens tidsskrift. Noget nyt var kommet ind, men det gamle var der stadig.

Industrien som Danmarks fremtid

Men der var i høj grad internationalt orienterede skikkelser i Industrirådet. Alexander Foss var en af de repræsentanter for storindustrien, som havde været med til at omdanne Industriforeningen i 1909 og 1910. Som formand for jernindustriens arbejdsgivere og Dansk Arbejdsgiverforening var han en yderst centralt placeret skikkelse, og som medejer af og direktør for F.L. Smidth havde han særdeles omfattende praktiske erfaringer med ledelse af en stor virksomhed og ikke mindst med etablering af internationale aktiviteter, og fra 1911 virkede han endvidere som formand for Industrirådet. Det var såle-

des som nyslået formand, han den 23. marts 1912 holdt sin mest berømte tale om *Danmark som Industriland*, netop i Industrirådet. Vi skal her se lidt nærmere på talen – ikke fordi, den er så berømt, men fordi den indeholder så klare og ambitiøse forestillinger om den danske økonomis konkurrencedygtighed og dens placering i det internationale økonomiske system.

Foss' tale er utvivlsomt mest berømt for dens grundlæggende synspunkt: at danskerne burde indse og aktivt imødegå, at landets fremtid var som industriland, og at man derfor burde gøre op med den selvforståelse, der prægede alle dele af samfundet, og som han selv erindrede at være blevet fortalt i skolen, nemlig at Danmark grundlæggende er et landbrugsland – at det skylder landbruget sin velstand, og at danskere skulle være lykkelige for at have undgået de sociale ulykker, som industrien havde medført i de store industrilande. Foss brugte i den sammenhæng en omfattende statistik, som han havde indsamlet gennem flere år, for at argumentere for sit synspunkt om de klare tendenser i de overordnede økonomiske strukturer. Tiden viste som bekendt, at Foss havde ret. Mod midten af det 20. århundrede var industri i den vestlige verden blevet lig med modernitet og fremskridt, og i 1950'erne overhalede industrien landbruget som Danmarks største eksportsektor; hvilket i øvrigt formentlig var sket tidligere, hvis danske politikere havde gjort, hvad Foss rådede dem til.

Foss var nemlig ikke kun interesseret i at »læse« en samfundsudvikling. Talen var også en velargumenteret opfordring til, at danskerne ikke skulle se denne udvikling som et problem, for landet havde faktisk rigtig gode muligheder for at klare sig godt. Mod slutningen af talen kom han ind på tre forhold, som efter hans opfattelse var særligt vigtige for, om et land kan udvikle en konkurrencedygtig industri; og vi skal her se lidt nærmere på den side af Foss' argumentation, da den siger noget interessant om, hvordan industriens le-

dende skikkelse så på internationalisering og national konkurrencedygtighed.

For det første betonedede han betydningen af råstoffer. Dette var netop det traditionelle argument imod et aktivt virke for yderligere industrialisering af et land som Danmark, idet en række centrale råstoffer for datidens industrier ikke forekommer i den danske undergrund. Dengang gjaldt det ikke mindst kul, der som bekendt havde enorm betydning for den tidlige industrialisering i de store industrilande. Men Foss betonedede her, at man ikke må være blind for, at for eksempel britisk bomuldsindustri eller tysk tjærefarveindustri også byggede på en lang række råstoffer, der var importerede. Forekomsten af bestemte råstoffer er altså ikke determinerende for, om et land kan blive et vigtigt industriland. Foss afviste altså, at fraværet af centrale råstoffer, der af andre blev opfattet som det væsentligste punkt, skulle være diskvalificerede for dansk industri i det lange løb.

Det bragte ham videre til det andet punkt, nemlig landets beliggenhed, infrastruktur og kommunikationssystemer. På dette punkt havde Danmark, ifølge Foss, særligt gode forudsætninger for at blive konkurrencedygtig, og det var vel at mærke et punkt af stigende betydning. Han forudså i den forbindelse, at man efter en periode med en rivende udvikling for jernbanetransport var på vej ind i en ny periode, hvor betydningen af søforbindelser igen ville træde frem, og hvor Danmark pga. den lange kystlinje og ikke mindst de omfattende traditioner og de stærke aktører på området ville kunne stå stærkt: »Hvilken Rolle spiller det ikke, at Søfragten til fjerne oversøiske Pladser fra omtrent enhver By i Danmark er mindre end Jernbanefragten fra Hamborg eller Bremen et forholdsvis ringe Stykke ind i Tyskland« (TI, 1912: 43). Han forudså også med stor præcision, at råstoffer i stigende grad ville blive hentet i »andre Verdensdele og fra andre Lande, og man tager fejl, naar man tror, at dette for en lang

Aarrække vil forflytte de industrielle Tyngdepunkter« (TI, 1912: 43). Danmark havde altså dårlige forudsætninger på et område, der ikke var vigtigt, mens det havde gode forudsætninger på et mere afgørende punkt.

Men det væsentligste punkt var ifølge Foss de mennesker, der bor i landet; vi ville i dag sige vores »human resources«. Når Foss forudså, at de industrielle tyngdepunkter ikke ville flytte (i hvert fald ikke med det samme) til de steder, hvor de væsentligste råstoffer er, skyldtes det netop, at arbejdskraften i den udviklede verden pga. en dybereliggende moralsk, kulturel og ikke mindst uddannelsesmæssig udvikling var på et højere niveau end i resten af verden. Op igennem 1800-tallet udvikledes der i brede dele af samfundet en industrikritik, der gik på, at industrien var det modsatte af kultur og civilisation, en form for moderne trældom i opposition til ånd og individualitet (Nevers, 2013, kap. 1). Foss stillede sig i diametral modsætning til denne logik, idet han betonedede sammenhængen mellem kultur og industrialisering, og det var Foss' opfattelse, at mennesker og deres kunnen kun bliver vigtigere, »jo højere Industrien staar, jo mere den forgrenes, forfines og udvikles« (TI, 1912: 44). Netop derfor ville der også gå lang tid, før lande i Asien, Afrika og Sydamerika kunne blive egentlige industrilande. Han bemærkede dog, at Japan allerede var undervejs som undtagelsen, og at Kina måske senere ville komme med. Men dette var netop i hans øje gamle kulturlande, hvorfor de havde potentialet: »Men der vil sikkert gaa lang Tid, inden det store, store Flertal saaledes omdannes, at de distancerer Europa og Nordamerika« (TI, 1912: 44).

I forhold til »human resources« identificerede Foss »købmanden« og »teknikeren« som de to centrale arketyper for et lands muligheder for at udvikle en konkurrencedygtig industri, og som ingeniør af uddannelse var han ikke i tvivl om, at særligt teknikeren betydning var stor: »da den dygtige Tekniker kan udvikle

sig til en dygtig Sælger, medens Købmanden i Reglen vilde have det svært ved at blive en af Teknikens Førstemænd, ligger Tyngdepunktet i den industrielle Udvikling hos Teknikerne« (TI, 1912: 46). Ifølge Foss var netop satsningen på teknikken en stor del af forklaringen på Tysklands industrielle succes (i det, vi i dag kalder den anden industrielle revolution), ligesom han bemærkede, at Danmark på dette punkt, og med den polytekniske læreanstalt som særligt eksempel, var særligt konkurrencedygtig; for eksempel med flere ingeniører per indbygger end Tyskland. Men det var netop noget, der fortsat skulle sættes på, hvis landet skulle stå stærkt, altså på teknikens udvikling både i teori og praksis.

Samlet set var han således ikke i tvivl om, at landets geografi og infrastruktur samt dets befolknings uddannelsesmæssige og moralske udrustning i rigelig grad opvejede manglen på mineralske skatte, hvorfor det lå lige for at gøre Danmark til et industriland, både i virkelighed og i selvforståelse. Men det ville ikke komme af sig selv, og ved siden af det vigtige kulturelle arbejde med at oparbejde en ny national selvforståelse forestod en vigtig opgave i at forbedre den danske industris eksportmuligheder. Idet det danske hjemmemarked i det lange løb var for lille til at bære en stor industri, var det ifølge Foss af afgørende betydning, at industrien lærte af landbrugets fokus på udvikling af eksportprodukter. Foss var derfor også opmærksom på vigtigheden af at sætte på brancher, hvor landets industri havde særlige muligheder. Derfor så han heller ikke industrien som noget, der skulle udvikles i modsætning til landbruget. Tværtimod var den industrielle side af landbrugsproduktion i høj grad noget, der kunne udvikles.

Globaliseringen sætter ind

I årene efter Industrirådets dannelse, men altså ikke umiddelbart efter, begyndte denne ånd at præge spalterne i *Tidsskrift for Industri*, og der kom markant flere artikler om

forhold i andre lande, end man så tidligere. Artikler om forhold i andre lande var slet ikke fraværende i tidsskriftet før 1910 – men dels var de ikke særligt mange, dels handlede mange af dem fortsat om kunstindustrielle eller håndværksmæssigt orienterede emner, f.eks. norsk bondekunst, persisk kunstindustri eller maurisk kunst i Spanien. Men i løbet af 1910'erne trængte en mere konkurrencefokuseret orientering sig på. Der var selvfølgelig (fortsat) mange artikler om udstillinger og messer i andre lande, hvilket jo altså netop er en kontinuitet fra tidligere og således næppe behøver fremhævelse.

Mere interessant er det, at krigen trængte sig på. Danmark var som bekendt neutral under den første verdenskrig, hvilket dog ikke var nogen let position at indtage, når landet var placeret et strategisk vigtigt sted og ikke mindst havde sin væsentligste eksport til Tyskland og Storbritannien, de to primære krigsparter. Denne udfordring førte til, at den socialdemokratisk-radikale regering nedsatte Den Overordentlige Kommission, der med indenrigsminister Ove Rode i spidsen og med repræsentanter fra alle dele af økonomiens sektorer gennemførte en stram planlægning og regulering af al dansk produktion og eksport. Alexander Foss var nært involveret i disse processer som repræsentant for industrien, og på arbejdsgiverforeningens generalforsamling i 1916 sammenfattede han situationen således:

»De neutrale Lande, der grænser til Centralmagterne, Schweiz, Holland og Danmark, er jo i særlig Grad vanskeligt stillede, fordi de danner en Hindring for Gennemførelsen af den Afspæring og Blokade, som er en Del af de Allieredes System. Saaledes som Forholdene har udviklet sig, er det naturligt, at de Allierede med lige saa stor Misfornøjelse ser paa vor Vareudveksling med Tyskland og Østrig, som disse Magter er misfornøjede med vor Vareudveksling med de Allierede. Men kun saa længe, som disse Vareudvekslinger kan opretholdes til begge Sider, kan vi forvente at blive holdt udenfor de store Vanskeligheder« (TI, 1916: 233).

Mange historikere har bemærket, at den moderne reguleringsstat således på en måde er et produkt af krigen (mønstret er mindst lige så tydeligt for de krigsførende lande), og Foss var også meget bekymret over konsekvenserne af den helt nye måde at bruge staten på. I 1916 anførte han, at selv om det var almindeligt fra socialdemokratisk hold at gøre liberalismen og kapitalismen til krigens årsager, så blev det i hans øjne mere og mere tydeligt, at »Krigsaarsagen langt snarere maa søges i den modsatte Udvikling, nemlig i de Kræfter, Socialismen repræsenterer (...) Vi ser jo under selve Krigen Foreningen af Militærmagt og social Organisation tage en uanset Fart, og det saaledes, at Tysklands Allierede saavel som dets Modstandere, ja endog de neutrale Lande, tvinges ind i den samme Bevægelse. Europa vil gaa ud af denne Krig gennemtrængt af socialistiske Ideer og socialistisk Praksis« (TI, 1916: 86). Der var således ingen tvivl om, hvor industriens folk ideologisk set stod i forhold til bevægelsen mod mere regulering. I 1917 nævnte en anden artikel om »Staten og Erhvervslivet«, at »Hr. Rode er betydelig paavirket af Udviklingen i Tyskland, og under denne Paavirkning er han endog naaet til at profetere nye Former for Organisering af det økonomiske Liv – ikke blot som Nødforholdsregel under Krigen, men også for Tiden efter denne, hvor Statsmagternes alvise Indgriben skal tøjle og afløse det private Initiativ« (TI, 1917: 244). Og det var bestemt ikke en udvikling, man var glad for. Personer som H.N. Andersen og Alexander Foss så det som deres opgave at bringe dansk erhvervsliv bedst muligt igennem krigen og undervejs som private aktører virke for, at man bagefter kunne vende tilbage til forholdene før krigen.

På den baggrund var krigen noget, der bragte omverdenen ind på livet af tidsskriftets læsere. Artiklerne handlede således ikke kun om f.eks. danske handelsoverenskomster under krigen (TI, 1916: 87-90); de holdt også læserne orienterede om de erhvervsmæssige

forhold i andre lande, for eksempel om handels- og ernæringsmæssige problemer og foranstaltninger i Sverige (TI, 1917: 26 ff.). Men det var bestemt ikke kun igennem krigen, at omverdenen trængte sig på. Faktisk fyldte selve krigen overraskende lidt, og man finder betydeligt flere artikler om industrielle udviklinger i andre lande, for eksempel om sammenslutninger i den tyske kemiske storindustri, ungarsk aluminiumsindustri, andelsindustri i Rusland, nitrater i Chile, fransk margarineindustri, Irlands hørindustri, Indiens industrielle udvikling, irsk linnedindustri, japansk træmasseindustri, nedgangen i Englands kulproduktion, arbejderforholdene og cementproduktion i Japan, amerikansk og engelsk farveindustri og amerikansk foretagsomhed i Sibirien. Alt dette er bare eksempler, alene udvalgt for at anskueliggøre bredden og ikke mindst detaljerigdommen i dækningen.

Artiklerne om andre lande handlede således i stigende grad om afsætningsmuligheder, og man finder en del artikler om egentlige eksportmuligheder. I 1914 betonedede ingeniøren Emil Riisager for eksempel, at der lå oversete muligheder for industriel eksport til den nære orient, hvilket han forstod som lande som Rumænien, Tyrkiet, Bulgarien og Serbien. Netop fordi udviklingen i disse lande var mere tilbagestående, var agerbruget i høj grad fortsat det bærende samfundsøkonomiske element, hvilket ifølge Riisager var en oplagt mulighed for virksomheder, der producerede maskiner og andet til landbrugssektoren (TI, 1914: 14-5). Industrien kæmpede således på dette tidspunkt endnu med den opfattelse i Danmark, at industrien – i modsætning til landbrugssektoren – var en svag sektor, der ikke (som landbruget) havde evnet at omstille sig til eksport, og at den nærmest kun kunne overleve bag solide toldmure. Dette var for eksempel et synspunkt, som højskoleforstander Thomas Madsen-Mygdal holdt på en andelskongres i 1914, og som selvfølgelig efterfølgende blev kritiseret i *Tidsskrift*

for *Industri*, hvor det blev betonet, at for eksempel cementindustrien uden beskyttelse havde oparbejdet en betydelig eksport (TI, 1914: 86-9). I modsætning til landbruget kiggede industrien faktisk længere ud i den store verden, og der var for eksempel artikler om cementindførsel til Siam og om eksportmuligheder til Argentina, hvor der var stigende efterspørgsel og begrænset konkurrence fra den indenlandske industri. Tyskland havde allerede taget førertrøjen i forhold til Argentina, men der var fortsat gode muligheder, og der blev givet gode råd til danske virksomheder: »Et virksomt Middel, naar det gælder om at komme ind paa Markedet, er det at være repræsenteret i Buenos Aires ved Agenter eller Filialer« (TI, 1916: 208). Og med jævne mellemrum kom der artikler om danske eksportsuccesser. I 1914 berettedes der for eksempel om en værktøjsmaskinfabrik, der havde oparbejdet en betydelig eksport til Kina, og som havde op mod to tredjedel af sine indtægter fra eksportartikler (TI, 1914: 78).

Krigen var derfor først og fremmest noget, der blev betragtet som et forstyrrende element, der gjorde, at man i forhold til afsætning og eksport måtte orientere sig nært om handels- og industripolitiske tiltag i andre lande. Det var også tydeligt, at industriens aktører så frem til krigens afslutning, og forskellige artikler viser os, at man ivrigt studerede, hvilke forhold der ventede industriens eksportmuligheder i forskellige lande efter krigen. I 1916 og 1917 bragte tidsskriftet for eksempel en omfattende artikelserie om »Tysk Kartel- og Syndikatpolitik: Bidrag til Studier af Konkurrenceforholdene efter Krigen« (TI, 1917). Dannelsen af karteller der ifølge forfatteren af historiske årsager var en »specifik tysk Fremtoning« (TI, 1916: 261), var under krigen og den tilhørende centralisering blevet fremmet ganske væsentligt, hvorfor det var relevant for danske industrifolk at holde sig orienterede om udviklingerne. Danmark var som nævnt neutralt under krigen, og det er bemærkelsesværdigt i hvor høj grad,

artikler som denne tydeligvis er skrevet fra et neutralt synspunkt. Man interesserede sig for erhvervsmæssige udviklinger og muligheder for dansk eksport, ikke for politiske problemstillinger og modsætninger.

Efter krigen kom den første bølge af »amerikanisering« i Europa (Schröter, 2008), men allerede under krigen var der artikler om amerikanske industriforhold. I en artikel om »En amerikansk Mønsterfabrik« kunne læserne blive fascinerede over størrelsen og effektiviteten på den eneste fabrik i verden, der producerede alle de typer af maskiner, der brugtes i skotøjsindustrien (TI, 1916: 149-52). Fascination af de amerikanske forhold var således til stede, men den skal ikke overdrives. Orienteringer i europæiske forhold var endnu klart dominerende, og der stod formentlig mere om forholdene i Japan end om udviklinger i USA. Efter krigen tog orienteringen mod USA dog fart, blandt andet med artikler om amerikanske eksportkarteller, amerikansk automobilindustri, amerikansk eksport af mælk og amerikansk skibsbygning.

Der var i det hele taget en betydelig nysgerrighed og åbenhed over for fremtidige industrielle muligheder. Det gjaldt for eksempel eventuelt fremtidige muligheder for udvikling af skiferolieindustri i Sverige og sågar muligheden af en dansk flyvemaskineindustri. Der manglede ifølge en artikel politisk tro på netop den branche, ligesom heller ikke hæren eller flåden havde haft tilstrækkelig interesse. Der blev dog fremstillet enkelte maskiner af private aktører, og tidsskriftet kunne i 1917 bringe et billede af en flyvemaskine fremstillet af virksomheden A/S Nielsen og Winther; men det var nok noget naivt, når artiklens forfattere ytrede håb om, at det måske var et vink om, at en rigtig flyvemaskineindustri var på vej i »Flyvemaskinens Moderland« (TI, 1917: 41-2).

Ved siden af disse intensiverede internationale orienteringer levede flere af de ældre

linjer naturligvis videre i *Tidsskrift for industri*, ikke mindst oplysningssporet. Man var fortsat overbevist om vigtigheden af at få et nyt syn på industrien til at præge kulturen. I en artikel om »Folk og Erhvervspolitik« nævnte Gunnar Gregersen, at »Sommer bliver det ikke for vor Erhvervspolitik, før den staar hele *Folkets varme Hjerte nær*. Der er langt igen, og vi må videre.« (TI, 1916: 68). Tidsskriftet videreførte også industrifolkenes gamle interesse for teknologi og vigtigheden af et samspil mellem teoretikere og praktiserere. Det ser man for eksempel i en artikel Danmarks Teknologiske Institut: »Ude omkring i Virksomhederne vil der vel kunne gøres et stort Arbejde for at producere bedre og billigere; men det store, samlede Arbejde vil dog i mange Tilfælde naturligst og mest ideelt kunne udføres paa et uafhængigt Forsøgslaboratorium, der i Forbindelse med Fagskoler og stadig i Kontakt med det praktiske Liv og Erhvervenes Udøvere vil kunne udruste den næste Generation stadig fuldkommere.« (TI, 1916: 1-6). Selv om industriens folk ideologisk set var »liberale« (i betydningen kritiske over for stat og regulering), så var man altså stærke tilhængere af at bruge staten til industristøttende initiativer såsom teknologisk institut. Staten måtte godt bruges til at forbedre industriens vilkår, men som allerede nævnt var industriens folk særdeles skeptiske over for glidningen mod bred regulering af økonomien, og man så med stor skepsis på aktuelle udviklinger i andre retninger, for eksempel på revolutionen i Rusland, hvorom det kort konkluderedes: »Den russiske Arbejderklasse er altsaa bleven Ejer af de industrielle Foretagender. Men foretagenderne smuldrer hen, Arbejdsløsheden vokser, Hungersnøden i Storbyerne bliver værre og værre, og selve Arbejderklassen smelter ind og flygter tilbage til Landsbyen. Kun enkelte »Kredse« og Snylterne drager Fordel af Opløsningen« (TI, 1919: 60-1).

Den internationale orientering var knyttet til praksis, ikke ideologi

Samlet set kan vi altså konkludere, at artiklerne i *Tidsskrift for Industri* vidner om, at en mere internationalt og konkurrenceorienteret ånd trængte frem i løbet af 1910'erne. Umiddelbart passer den iagttagelse ikke så godt til globaliseringslitteraturen, hvor krigsårene og perioden efter krigen normalt betragtes som en tilbagegang i forhold til den internationale orientering, der prægede perioden i slutningen af 1800-tallet og frem til den første verdenskrig – som et forvarsel om den endnu mere udtalte nationalisering, der satte ind i 1930'erne. Men dette er nok ikke så mærkeligt endda, idet globaliseringen af tidsskriftets spalter næppe skal ses som noget, der så at sige blev skabt på dette tidspunkt, men nok snarere skal ses som udtryk for, at en international orientering, der var almindelig i visse industrikredse og hos folk som Foss, nu kom til udtryk i Industrirådet og dets tidsskrift. Dette hænger i øvrigt fint sammen med en anden tendens, nemlig at den internationale orientering i påfaldende grad ikke var noget, der blev født som retorik eller selvforståelse, men i høj grad var knyttet til praksis.

Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at krigen i så høj grad blev opfattet som et forstyrrende element, og at den internationale orientering ikke kan betragtes som en udløber af krigen eller af den amerikanisering, der først for alvor satte ind i løbet af 1920'erne. Endelig kan det vel også sammenfattes, at industrien – i hvert fald i tidsskriftet – i ret høj grad evnede at samles omkring nogle ret klare grundtoner. Der var ikke den store ideologiske flimmer, og i store træk emmer bladets spalter af ånden fra Foss' tale i 1912. Naturligvis var der afvigelser – andet ville være mærkeligt. For eksempel bragte tidsskriftet i 1918 en artikel, der kritiserede, at danske aviser trykte annoncer for udenlandske industriprodukter (TI, 1918: 187). Protektionistiske synspunkter begyndte så småt at vokse frem i denne periode, og landsforeningen »Dansk Arbejde« opret-

tedes i 1908, men disse synspunkter blev ikke den dominerende tendens i industrikredse.

Litteratur

Andersen, Steen og Kurt Jacobsen (2008), *Foss*, København: Børsens forlag.

Boje, Per (2000), *Danmark og multinationale virksomheder før 1950*, Odense: Odense Universitetsforlag.

Boje, Per (2014), *Vejen til velstand: Marked, stat og utopi*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Fink, Jørgen (2000), »Centraladministration og erhvervsliv indtil 1930«, i Tim Knudsen, red., *Dansk forvaltningshistorie*, bd. 2. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Iversen, Martin (2016), *Udsyn: ØK, Danmark og verden*, København: Lindhardt & Ringhof.

Nevers, Jeppe (2013), *Det produktive samfund: Seks kapitler af industrialiseringens idéhistorie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Osterhammel, Jürgen (2009), *Globalization: A Short History*, Princeton: Princeton University Press.

Schröter, Harm G. (2008), *Winners and Losers: Eine kurze Geschichte der Amerikanisierung*, München: C.H. Beck.

Thomsen, Niels (1991), *Industri, stat og samfund, 1870-1939*, Odense: Odense Universitetsforlag.

TI: *Tidsskrift for Industri*, udgivet af Industriforeningen i København.